

УДК 159.9

М. В. Кіслицинавикладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка**СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ХХ СТОЛІТТІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ**

У статті на основі системного аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури здійснено теоретичне дослідження історії становлення концепції професійного вигорання у ХХ столітті та розроблено періодизацію розвитку наукової теорії професійного вигорання. Ретроспективний аналіз дозволив узагальнити найбільші зміни у кожному періоді, висвітлити внесок окремих науковців та наукових психологічних шкіл у розвиток концепції вигорання у ХХ столітті.

Ключові слова: вигорання, професійне вигорання, синдром вигорання.

Постановка проблеми. Феномен професійного вигорання має багаторічну історію вивчення: за останні 40 років з'явилося тисячі публікацій, відбуваються численні конференції та конгреси у різних країнах світу. За оцінками W.B. Schaufeli, M.P. Leiter, C. Maslach від початку виокремлення терміна «професійне вигорання» написано більше 6 000 статей, глав дисертацій, книг [2, с. 204].

Окремі аспекти історії дослідження професійного вигорання висвітлювали у своїх працях W.B. Schaufeli, D. Enzmann (1998); Т.Б. Большакова (2004); В.О. Орел (2005); М. Burisch (2006); Н.В. Назарук (2007); Л.О. Китаєв-Смик (2008); Н.С. Водоп'янова, О.С. Старченкова (2008); W.B. Schaufeli, M.P. Leiter, C. Maslach (2009); О.В. Єрмакова (2010); Т.А. Колтунович (2012–2014) [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 2; 10; 11–13].

Водночас описовий підхід у вивченні професійного вигорання, який застосовувався на перших етапах вивчення феномена, дав можливість дослідникам (М. Burish, В.Ю. Слабинська, С.В. Усаніна) стверджувати, що «вигорання – це не науковий конструкт, а неточна метафора, що добре запам'ятовується» [1, с. 91].

Тому вважаємо за необхідне у подальшому вивченні проблеми професійного вигорання прослідкувати перехід зазначеної вдалої метафори у науковий термін, який вивчають науковці різних галузей у різних країнах світу, та описати етапи становлення наукової концепції професійного вигорання.

Мета статті – на основі системного аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури здійснити теоретичне дослідження історії становлення концепції професійного вигорання у ХХ столітті та розробити періодизацію розвитку наукової теорії професійного вигорання.

Виклад основного матеріалу. Науковці застосовували різні підходи до періодизації вивчення

феномена професійного вигорання. В історії вивчення професійного вигорання В.О. Орел виділяє два періоди: описовий (до середини 1980-х рр.) та емпіричний (із середини 1980-х рр.), пов'язуючи перехід у другий період із розробленням стандартизованих методик для діагностики вигорання [5, с. 7–8].

Ф.С. Муфтахова виділяє [1, с. 292] три етапи (фази) в історії вивчення проблеми вигорання: 1) фаза «пошуків» (до 80-х років ХХ ст.), 2) методологічна фаза (80-ті роки – середина 90-х рр. ХХ ст.), 3) середина 90-х рр. ХХ ст. (третьої фазі авторка не дала окремої назви).

Т.А. Колтунович запропонувала виділити 4 періоди вивчення професійного вигорання: донаукового описового осмислення (до 1974 р.), наукового осмислення (1974 – середина 1980-х рр.), аналітико-експериментальний (середина 1980-х рр. – 1992 р.), сучасний період (із 1992 р.) [11–13].

Слід зазначити, що загальною особливістю запропонованих періодизацій є відсутність чітких меж періодів, недостатнє обґрунтування меж виділених періодів, невиконаний поділ на періоди після 90-тих років ХХ століття, тобто протягом останніх 25 років, коли професійне вигорання вивчалось особливо ґрунтовно.

Український історик Л.О. Зашкільняк дає таке визначення періодизації: «Періодизація (від грец. *περίοδος* – обхід, колооберт, певний проміжок часу) – раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації за часовою протяжністю з метою поглиблення пізнання й розуміння змінних станів об'єктів навколишнього світу» [14]. Науковець рекомендує поділяти інформацію на кількісно і якісно однорідні групи, систематизувати їх за часовими та просторовими критеріями для отримання теоретичних знань. Одним із критеріїв такого поділу може бути

фізично-календарний (роки, десятиліття, століття тощо) [14].

Із метою структурування інформації, систематизації наукового матеріалу, його осмислення та глибокого вивчення динаміки розвитку наукової теорії професійного вигорання пропонуємо для періодизації використовувати однакові за часом хронологічні періоди – десятиріччя. Так, ми зможемо узагальнити найбільші зміни у кожному періоді, висвітлити внесок окремих науковців та наукових психологічних шкіл у розвиток концепції вигорання та унаочнити еволюцію розуміння зазначеного феномена.

Автором першої наукової теорії вигорання персоналу (stuff burn-out) вважають американського психолога та психіатра Н.І. Фреуденберґера (1974) [16]. Саме з досліджень Г.Дж. Фрейденберґера беруть початок періодизації історії вивчення феномена професійного вигорання. Проте Т.А. Колтунович на основі аналізу літературних творів різних народів та історичних епох робить висновок, що феноменологія вигорання відома давно. Так, метафори «випалена/вигоріла душа», «спопеліле серце», «вигорілі почуття» та інші зустрічаються у творах А.П. Чехова («Палата № 6» (1892) та «Іонич» (1898)), Т. Манна («Будденброкки» (1902); Дж. Лондона «Мартін Іден» (1909)), Г. Гріна «Ціною втрати» (1961) та ін. [11]. Описи вигорання також знаходимо у біографіях і автобіографіях відомих особистостей: римського імператора Діоклетіана, пророків Іллі та Мойсея, голландського лікаря Н. ван Тульпа, поета й громадського діяча Й.В. Гьоте, поета П. Целлана, психолога й психіатра Г.Дж. Фрейденберґера та ін. [11]. Таким чином, можна говорити про вигорання, як про феномен, що давно відомий людству. Люди використовували цей термін для опису досвіду, перш ніж наука психологія визнала його явищем, гідним вивчення [17].

У науковій психології витоки концепції вигорання можна простежити до 20-х років ХХ століття. Так, група вітчизняних науковців на чолі з А.С. Шафрановою упродовж 1923–1925 рр. вивчала динаміку працездатності вчителів і виявила умови та механізми професійної дезадаптації, латентні особистісні чинники, які впливають на формування «психічної втоми» педагогів [11].

У 1953 р. американські науковці M.S. Schwartz, G.T. Will опублікували працю «Низький моральний дух і взаємне відчуження у психіатричному відділенні лікарні», у якій описали зниження морального духу та деперсоналізацію психіатричних медсестер, яку назвали «синдром низького морального духу» («low morale syndrome»). Ця тенденція перманентно загострюється, сама собою не зникає і порівняно швидко захоплює нових працівників [18].

Спроби дати визначення феномену вигорання були і до 1974 року. Так, у 1969 році D. Bäuerle

вигорання було визначено станом, що повільно розвивається та характеризується зниженням психічних можливостей фахівців посередині кар'єри, появою обурень, що призводить до звільнення з роботи [19].

Тоді ж Н.В. Bradley використав термін «staff burnout» (англ. – «вигорання персоналу») для опису поведінки співробітників громадських програм неповнолітніх порушників [17, с. 383; 20].

Таким чином, витоки концепції професійного вигорання знаходимо задовго до визнаної багатьма науковцями її появи у 1974 році.

Є.В. Котова пов'язує інтерес американських психологів до феномена вигорання з появою у США в 60-х рр. ХХ ст. соціальних служб допомоги безробітним, людям з інвалідністю, дружинам алкоголіків, людям, що пережили насильство, ветеранам в'єтнамської війни і т.д. У центри реабілітації кожен приходив зі своїми труднощами і психологічними проблемами. Від співробітників вимагалось вислухати відвідувача, поспівчувати, допомогти порадою, надати моральну підтримку. Робочий персонал підбирався дуже ретельно, проходив хорошу підготовку, проте через деякий час почалися ускладнення. Усе частіше з боку відвідувачів стали звучати скарги на неувагу, байдужість і навіть грубість співробітників [21, с. 6]. Самі ж фахівці в процесі здійснення професійної діяльності відчували себе емоційно виснаженими та знесиленими. С. Cherniss також наголошував щодо зростання навантаження на фахівців цієї сфери, тоді як уряд США скорочував витрати на сферу послуг та її штат. Природно, що все це спричиняло перенапругу фахівців зазначеної сфери, виснажувало їх, вело до професійного вигорання, яке набуло статусу поширеного явища, а не «аберантних реакцій кількох девіантних персон» [22; 28]. Л. Моггоу охарактеризував цю ситуацію вдалою метафорою, яка швидко поширилась: «запах паленої психічної проводки» [13; 23, с. 96]. Згодом постала проблема ефективної протидії таким деструктивним тенденціям.

Отже, проблема професійного вигорання спершу була соціальною, а потім дослідницькою. Як зазначив В.Б. Шауфелі, «...вигорання увійшло в науку, так би мовити, «через задні двері»: спочатку воно постало соціальною проблемою, а вже потім стало дослідницьким конструктом» [11].

1970-1979 рр.

Хоча у 1974 році S. G. Ginsburg опублікував статтю «The Problem of the Burned Out Executive», у якій описав хронічний стрес адміністраторів, який теж назвав «вигоранням персоналу» [24, с. 599], «відкриття» терміна більшість науковці приписують Н. Freudenberger.

Американський психолог та психіатр Н. Freudenberger (Г. Фрейденберґ) у 1974 році використав термін «вигорання» (staff burn-out – з англ. вигорання персоналу), щоб описати посту-

пове виснаження емоційної сфери, втрату мотивації і зниження відданості, які він спостерігав серед волонтерів Безкоштовної клініки Святого Марка (St Mark's Free Clinic) для наркозалежних та безпритульних у Нью-Йорку [11; 17]. Важливо зазначити, що і сам Н. Freudenberger став жертвою вигорання двічі, що збільшило його авторитет у поширенні інформації про вигорання, тобто його праці на цю тему були автобіографічними [17, с. 205].

Н. Freudenberger писав, що професійне вигорання – це виснаження енергії у працівників соціальної сфери, яке настає внаслідок того, що вони за час своєї роботи накопичують у собі проблеми своїх пацієнтів або клієнтів. У результаті у працівників з'являється цинічна установка, що є своєрідним способом захисту: «навіщо турбуватися, це не має жодного значення» [25].

Незалежно й одночасно С. Maslach та її колеги наштовхнулися на цей термін у Каліфорнії у процесі опитування працівників сфери послуг. Як дослідника у сфері соціальної психології, С. Maslach цікавило те, яким чином ці працівники долають емоційне збудження на роботі, використовуючи таку когнітивну стратегію, як відокремлена турбота (detached concern). У результаті цих інтерв'ю науковець дізналася, що працівники сфери послуг, із якими вона проводила інтерв'ю, часто почувають себе емоційно вичерпаними, виявляють негативні почуття щодо своїх клієнтів або пацієнтів і відчують кризу професійної компетентності [26].

Ці професіонали описували та називали синдром «вигоранням». С. Maslach, аналізуючи метафору «вигорання», пише так: «Як метафора для виснаження енергії, вигорання нагадує згасання вогню або свічки. Це означає, що колись вогонь горів, але вогонь не може продовжувати горіти яскраво, якщо немає достатніх ресурсів, що поповнюються. Із часом співробітники, які відчують вигорання, втрачають здатність забезпечувати суттєві досягнення в роботі. Якщо вони продовжують працювати, то результат є більш подібним до тління – невизначеного та несуттєвого – ніж до яскравого горіння. На їхню думку, вони досягають меншого. Загалом, метафора описує виснаження здатності працівників витримувати інтенсивну напругу, що суттєво впливає на роботу» [17, с. 205].

Огляд літератури показав, що у 1970–1979 рр. дослідження феномена професійного вигорання характеризувалося такими особливостями:

1) перші наукові розвідки Н. Freudenberger та С. Maslach привернули багато уваги та викликали подальше обговорення та дискусії щодо феномена вигорання. Реакцією на появу нового терміна був великий потік публікацій практиків із різних галузей. Більшість статей та книг, написаних у цей період, були короткими розповідями

про випадки, написані практикуючими лікарями та психологами, але не науковцями [4, с. 24; 17];

2) явище вигорання ігнорувалося в межах науково-дослідних галузей психології (як явище, що неварте серйозної уваги («популярна психологія»)) [17];

3) поодинокі дослідження носили описовий характер та містили ідеї й пропозиції щодо різних причин професійного вигорання та роботи з ним [4, с. 24];

4) автори наукових розвідок пропонували різноманітні визначення цього феномена і робили різні припущення щодо причин і наслідків його виникнення та розвитку. Але всі запропоновані у цей час визначення базувалися на описі випадків, а не теоретичних моделях [17];

5) перші наукові дослідження професійного вигорання були представлені з точки зору клінічного підходу (використовувались нестандартизовані інтерв'ю, аналіз випадків, розглядалися симптоми професійного вигорання [4, с. 24];

6) відсутність емпіричних даних не дозволяла порівнювати результати різних авторів між собою [4, с. 24];

7) ретельний аналіз різних точок зору на феномен професійного вигорання в цей період виявив деякі загальні положення і забезпечив основу для певної початкової домовленості стосовно ключових аспектів професійного вигорання:

- вигорання відбувається на індивідуальному рівні;

- вигорання – це внутрішній психологічний досвід, що включає в себе почуття, ставлення, мотиви й очікування;

- вигорання є негативним досвідом для індивідуума;

- вигорання стосується проблем, дистресу, дискомфорту, дисфункції і/або негативних наслідків [2; 17; 27].

Науковцями, які зробили внесок у формування концепції професійного вигорання у 1970–1979 рр., є такі: K. Armstrong, C. Brown, H.J. Freudenberger, D. Gilbertson, S.G. Ginsburg, E. Hartman, W. Holder, S. Jackson, C. Maslach, B. Perlman, A. Pines, S. Seiderman, F. Storlie, C. Warnath та ін.

1980-1989 рр.

Для того, щоб досягти подальшого прогресу у встановленні загальноприйнятого визначення феномена вигорання, необхідно було вийти за межі популярної психології та подолати відсутність провідної теорії.

У 80-х рр. наступив період конструктивного, цілеспрямованого експериментального дослідження професійного вигорання.

Особливості дослідження феномена професійного вигорання у 1980–1989 рр.:

1) С. Maslach та її колеги почали проводити більш ґрунтовні дослідження, що містили у собі

опитування, обстеження і польові спостереження за працівниками сферах охорони здоров'я, соціальних послуг, психічного здоров'я, кримінального правосуддя та освіти. Результати досліджень дозволили науковцям припустити, що вигорання було не лише своєрідною реакцією на стрес, але й синдромом із деякими ідентифікованими закономірностями:

- первинність виснаження;
- подальша негативна зміна у ставленні до інших;
- негативна самооцінка професійної компетентності [27].

Наукові ідеї доповнювалися валідним та надійним дослідницьким інструментарієм: «Шкалою професійного вигорання для спеціалістів сфери охорони здоров'я» Дж. Джонса («Staff Burnout Scale for the Health Professionals», J. Jones, 1980); «Опитувальником вигорання Маслач» («Maslach Burnout Inventory» (MBI), Maslach C., Jackson S.E., 1981); «Шкалою вигорання Еменера-Лака» («Emener-Luck Burnout Scale» (ELBOS) W.G. Emener, R.S. Luck, F.X. Gohs, 1982) та ін. [12];

2) розроблення стандартизованих методик для оцінки професійного вигорання фахівців дала дослідникам більш точні визначення та методичні інструменти, а також популяризувала проблему вигорання за межами англomовних країн [12; 28, с. 6]. Професійне вигорання почали активно вивчати не лише в США, а й у Голландії, Канаді, Польщі та ін.;

3) спостерігалось розширення меж використання поняття «професійне вигорання», його описів і тлумачень, яким притаманні невизначеність та багатокомпонентність характеристик за відсутності хоча б якої-небудь єдиної концептуальної моделі та діагностичного інструментарію, що створювало небезпеку втрати його змісту взагалі [12; 28, с. 4];

4) розширився список професій, у яких фахівець ризикує вигоріти: поліцейський, охоронець у в'язниці, співробітник виправної установи, бібліотекар; фахівці сфери бізнесу та управління (С.Дж. Гінсбург, 1974; D. Etzion, D. Kafry, A. Pines, 1982; A. Cahoon, J. Rowney, 1984; H. Levinson, 1981); спорту – вигорання тренерів (Т. М. Caccese, С. К. Mayerberg, 1984; спортсменів (D. S. Feigley, 1984; R. Smith, 1986 і ін.), громадської діяльності; виховання дітей, сімейних стосунків – вигорання батьків, подружжя, доглядальниць (B. R. Faulkner, 1981; J. Procaccini, M. Kiefaber, 1984; W. Sears, 1985 та ін.) [12];

5) емпіричні дослідження спрямовувались на вивчення соціально-психологічних чинників вигорання, тоді як особистісні вивчались на рівні демографічних змінних (стать, вік, сімейний стан та ін.), зв'язків між вигоранням і локусом контролю, витривалістю, здоров'ям тощо [12; 28, с. 11–12];

6) спостерігались спроби науковців виокремити «професійне вигорання» з-поміж семантично суміжних понять: професійного стресу, депресії, синдрому хронічної втоми та ін., які й досі виразно не розмежовані [12; 28, с9]. Розробляються концептуальні моделі вигорання (G. Firth, A. Mims, 1985; A. Pines, E. Aronson, 1988 та ін.) [5; 9; 10; 12];

7) окреслились три наукові підходи до вивчення професійного вигорання: результативний; процесуальний; синтетичний [4; 5; 9; 10; 12];

8) проводились лонгітюдні та крос-культурні дослідження (R.L. Schwab, S.E. Jackson, R.S. Schuler, 1986, A. Shirom, 1986; D.C. Wade, E. Cooley, V. Savicki, 1986; J.T. Dignam, S. G. West, 1988; R.T. Golembiewski, R. F. Munzenrider, 1988; J. Wolpin, 1988; P. Britton, 1989;), результати яких виявили:

- рівень вигорання стабільний у часі внаслідок хронічного, а не гострого типу його перебігу;
- вигорання стійко проявляється у певних фізичних симптомах, прогулах і плинності кадрів;
- провісниками вигорання є відсутність соціальної підтримки з боку колег і керівництва та конфлікт ролей [12; 28, с. 8].

Науковцями, які зробили внесок у розвиток концепції професійного вигорання у 1980–1989 рр., є такі: E. Aronson, P.L. Brill, P. Britton, A. Brodsky, T.M. Caccese, A. Cahoon, E. Cooley, J.T. Dignam, J. Edelwich, W.G. Emener, D. Etzion, B.R. Faulkner, D.S. Feigley, G. Firth, H.J. Freudemberger, A.M. Garden, F.X. Gohs, R.T. Golembiewski, S. Jackson, J. Jones, D. Kafry, M. Kiefaber, H. Levinson, R.S. Luck, C. Maslach, C.K. Mayerberg, A. Mims, R.F. Munzenrider, W.S. Paine, A. Pines, J. Procaccini, J. Rowney, V. Savicki, A. Shirom, R.S. Schuler, R.L. Schwab, W. Sears, R. Smith, D.C. Wade, S.G. West, J. Wolpin та ін.

1990-1999 рр.

У дослідженнях професійного вигорання у 90-х роках ХХ століття продовжується розроблення науково-теоретичної бази дослідження професійного вигорання, вивчаються його детермінанти та наслідки, детально описуються симптоми професійного вигорання, розробляються та удосконалюються методи його діагностики, профілактики та корекції.

Особливості дослідження феномена професійного вигорання у 1990–1999 рр.:

1) вивчаються не тільки детермінанти професійного вигорання, а й особистісні ресурси протидії;

2) досліджуються особливості професійного вигорання у представників широкого кола професій;

3) продовжується розроблення моделей професійного вигорання. Так, у 1994 р. D. van Dierendonck, W.B. Schaufeli, H.J. Sixma (Нідерланди) розробили двофакторну модель вигорання;

4) С. Maslach розробила опитувальник MBI-GS – варіант MBI для дослідження вигорання фахівців, чия професійна діяльність не пов'язана зі сферою надання послуг;

5) С. Maslach та М.Р. Leiter запропонували позитивний антипод вигорання – термін «захопленість роботою» (work engagement), який вимірювався за допомогою MBI [29];

6) ВООЗ включила термін «burn-out» до «The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: clinical descriptions and diagnostic guidelines», у розділ Z73 Проблеми, пов'язані з труднощами у житті (Problems related to life-management difficulty), Z73.0 Вигорання (стан життєвого виснаження) (Burn-out. State of vital exhaustion) [30];

7) у 1993 р. на конференції «Професійне вигорання: останні події в теорії та дослідженнях, 1993» у Сан-Франциско прийнято такі положення: синдром вигорання має трикомпонентну структуру (психоемоційне виснаження, деперсоналізацію (цинізм) та редукцію професійних досягнень); вигорання – відносно незворотний, загально професійний феномен, який властивий професіоналам, які працюють у сфері «допомагаючих» професій (helping professions).

Що стосується вітчизняної психології, то термін «вигорання» спочатку не використовувався. У 1989 р. Л.О. Китаєв-Смик у своїй статті використав термін «вигорання», посилаючись на дослідження К. Maslach та її колег [31]. Пізніше науковець використав терміни «вигорання душі» та «вигорання особистості» [32]. Але радянська психологія їх не прийняла. На думку Т.А. Колтунович, це було пов'язано з комуністичною ідеологією: радянська особистість озброєна всеперемагаючим марксистсько-ленінським вченням і тому незламна, тобто не може «вигоріти» [12].

Лише наприкінці 90-х рр. ХХ ст. проблема професійного вигорання стала предметом самостійного вивчення на території пострадянського простору (в Україні, Росії та Білорусії) (В.В. Бойко, Н.Є. Водоп'янова, В.О. Орел, О.С. Старченкова, Л.М. Юр'єва). Зміст поняття «вигорання» запозичувався із закордонної літератури [33].

У 1986 р. В.В. Бойко запропонував процесуальну модель вигорання, що включає 3 фази (напругу, резистенцію, виснаження) та 12 симптомів, а також розробив «Методику діагностики рівня емоційного вигорання», яка часто використовується у дослідженнях професійного вигорання в Україні та Росії [34].

Науковцями, які зробили внесок у розвиток концепції професійного вигорання у 1990–1999 рр., є такі: В.Е. Ashforth, М. Burisch, С. Cherniss, J. Dale, D. Van Dieren-donck, J. Freedy, A.R. Glenn, R.T. Golembiewski, S.E. Hobfoll, Т. Kushnir, R. Lee, С. Maslach, S. Melamed, А. Pines, W.B. Schaufeli,

Н.І. Sixma, А. Shirom, R.Weinberg, R.J. Burke, В.В. Бойко, Л.М. Карамушка, Л.О. Китаєв-Смик, Д.Г. Трунов, Т.В. Форманюк, Л.М. Юр'єва та ін.

Висновки. У представленій статті ми зробили спробу прослідкувати історію розвитку концепції професійного вигорання у зарубіжній та вітчизняній психології протягом ХХ століття та перехід окресленої влучної метафори у самостійний науковий термін. Як зазначає Б.П. Зінченко, «шлях до живого поняття, що розуміється своєрідною інтелектуальною матерією, лежить через живу метафору» [10, с. 36].

Специфічність та унікальність феномена професійного вигорання полягає у зв'язку симптомів емоційного виснаження, деперсоналізації (цинізму) та редукції особистих досягнень. Зважаючи на складність самого феномена професійного вигорання та неоднозначність його проявів, і в зарубіжній, і у вітчизняній психології протягом ХХ століття відбувалася полеміка щодо структури, механізмів та детермінант його формування, засобів діагностики та корекції професійного вигорання. Відповіді на деякі наукові питання щодо феномена були вирішені у першому десятилітті ХХІ століття, а деякі вирішуються зараз науковцями різних країн, зокрема українськими.

Убачаємо перспективи подальших досліджень у продовженні вивчення історії концепції вигорання (ХХІ століття), а також у вивченні особливостей професійного вигорання у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих учнів, зважаючи на особливості професійної діяльності зазначеної групи фахівців, яка є досить специфічною та ускладнюється багатьма об'єктивними і суб'єктивними факторами.

Література:

1. Муфтахова Ф. С. Изучение проблемы синдрома эмоционального выгорания и поведение преодоления в стрессовых ситуациях. Вестник Башкирского университета. 2009. Т. 14. № 1. С. 290–293. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-problemy-sindroma-emotsionalnogo-vygoraniya-i-povedenie-preodoleniya-v-stressovyh-situatsiyah>
2. Schaufeli W.B., Leiter M.P., Maslach C. Burnout: Thirty-five years of research and practice. Career Development International. 2009. № 14. P. 204–220.
3. Schaufeli W. B. The Burnout Companion to Study and Practice. A Critical Analysis / ed. by Tom Cox and Amanda Griffiths. London: Taylor & Francis, 1998. 220 p.
4. Большакова Т. Б. Личностные детерминанты и организационные факторы возникновения психического выгорания у медицинских работников: дисс. ... канд. психолог, наук. Ярославль, 2004. 167 с.

5. Орёл В.Е. Синдром психического выгорания личности. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН». 2005. 330 с.
6. Burisch M. Das Burnout-Syndrom. Theorie der inneren Erschöpfung
7. . [3. Auflage]. Berlin: Heidelberg Springer Medizin Verlag, 2006. 314 p.
8. Назарук Н.В. Психологічні засоби профілактики «професійного вигорання» вчителя: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2007. 320 с.
9. Китаев-Смык Л.А. Выгорание персонала. Выгорание личности. Выгорание души. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2008. № 2 (33). С. 41–50.
10. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. Москва-Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2008. 336 с.
11. Ермакова Е.В. Изучение синдрома эмоционального выгорания как нарушения ценностно-смысловой сферы личности (теоретический аспект). Культурно-историческая психология. Москва: Московский городской психолого-педагогический университет. 2010. № 1. С. 27–39.
12. Колтунович Т.А. Профессиональное выгорание в исторической ретроспективе: описательный период осмысления феномена. Новый университет. Серия «Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук». Йошкар-Ола: Коллоквиум, 2012. № 11–12. С. 46–50.
13. Колтунович Т.А. Синдром професійного вигорання в історичній ретроспективі: аналітико-експериментальний період дослідження феномена. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія: зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2014. Вип. 42. Ч. 4. С. 236–245.
14. Колтунович Т.А. Синдром професійного вигорання в історичній ретроспективі : період наукового осмислення проблеми. Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Київ: Гнозис, 2013. Дод. 1 до Вип. 29. Т. IV. С. 160–167.
15. Зашкільняк Л.О. Періодизація в історії. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Periodyzatsiia_istorii
16. Schaufeli W. B. Burnout: An Overview of 25 Years of Research and Theorizing. Handbook of work and health psychology; ed by M. J. Schabracq [eds.]. Chichester: John Wiley & Sons, 2003. P. 383–425.
17. Freudenberg H.J. Staff burn-out. Journal of social Issues. 1974. Vol. 30. P. 159–165.
18. Schaufeli W.B., Leiter M.P., Maslach C. Burnout: 35 years of research and practice. Career Development International. 2009. Vol. 14. № 3. P. 204–220.
19. Schwartz M.S. Low morale and mutual withdrawal on a mental hospital ward. Psychiatry. 1953. Vol. XVI. P. 337–353.
20. Bäuerle D. Supervision in der Sozialpädagogik und Sozialarbeit. Neues Beginnen. 1969. 21 ff. P. 23.
21. Bradley H.B. Community-based treatment for young adult offenders. Crime and Delinquency. 1969. № 15. P. 359–370. URL: <http://cad.sagepub.com/content/15/3/359.short>.
22. Котова Е.В. Профилактика синдрома эмоционального выгорания: учебное пособие/Краснояр. гос. пед. ун-тим. В.П. Астафьева. Красноярск, 2013. 76 с.
23. Cherniss C. Professional burnout in human service organizations. New York: Praeger, 1980. 233 p.
24. Morrow L. The burnout of almost everyone. Time Magazine. 1981. № 60 [21 September]. P. 84–96.
25. Ginsburg S. G. The Problem of the Burned Out Executive. Personal Journal. 1974. № 53. P. 598–600.
26. Лейтер М. 451 градус по Фаренгейту – температура, при которой воспламеняется и горит бумага / беседу вел В. Кичкаев // Отдел кадров. 2006. N 3. С. 125–128.
27. Maslach C. “Burned-out”. Human Behavior. 1976. Vol. 9. P. 16–22.
28. Maslach C., Leiter M.P., Schaufeli W.B. Measuring burnout. In C. L. Cooper & S. Cartwright (Eds.). The Oxford handbook of organizational well-being (86–108). Oxford UK: Oxford University Press. 2009.
29. Professional burnout: Recent developments in theory and research / ed. by W. Schaufeli, C. Maslach, T. Marek. Washington DC: Taylor & Francis, 1993. 292 p.
30. Maslach C. The truth about burnout : How organization cause personal stress and what to do about it. SF, CA: Jossey-Bass, 1997. 186 p.
31. World Health Organization. ICD-10 International Classification of Diseases. Version: 2010. URL: <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en#IV>
32. Китаев-Смык Л. А. Стресс и психологическая экология. Природа. 1989. № 7. С. 98–105.
33. Китаев-Смык Л. А. Сознание и стресс: Творчество. Совладание. Выгорание. Невроз. Москва: Смысл, 2015. 768 с.
34. Орел В.Е. Синдром выгорания в современной психологии: состояние, проблемы, перспективы. Современные проблемы исследования синдрома выгорания у специалистов коммуникативных профессий: коллективная монография / Под ред. В.В. Лукьянова, Н.Е. Водопьяновой, В.Е. Орла, С.А. Подсадного, Л.Н. Юрьевой, С.А. Игумнова; Курск. гос. ун-т. Курск. 2008. С. 55–81.
35. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва: Филин, 1996. 472 с.

Кислицына М. В. Становление научной концепции профессионального выгорания в XX веке: ретроспективный анализ

В статье на основе системного анализа зарубежной и отечественной литературы осуществлено теоретическое исследование истории становления концепции профессионального выгорания в XX веке и разработана периодизация развития научной теории профессионального выгорания. Ретроспективный анализ позволил обобщить наибольшие изменения в каждом периоде, осветить вклад отдельных ученых и научных психологических школ в развитие концепции выгорания в XX веке.

Ключевые слова: выгорание, профессиональное выгорание, синдром выгорания.

Kislitsyna M. V. The development of the professional burnout scientific concept in the XX century: retrospective analysis

In the article on the basis of foreign and domestic literature system analysis the theoretical study of the history of the professional burnout concept development in the twentieth century has been made and the division into periods of the professional burnout scientific theory development has been done. Retrospective analysis allowed to summarize the major changes in each period, to highlight the contribution of individual scholars and scientific psychological schools to the development of the burnout concept in the twentieth century.

Key words: burnout, professional burnout, burnout syndrome.